

שמיטה בהר סיני חו"ר הרב אליעזר ולדמן

ראשי פרקים*:

1. קדושת ישראל
2. קדושת הזמנים
3. קדושת הארץ
4. שמיטת הארץ
5. ענין שמיטה על הר סיני

קדושת ישראל

מרכזה של התורה, ספר ויקרא, נקרא גם 'תורת כהנים', על שם ישראל הנקראים ומיועדים להיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש"¹. ישראל עם ה' עבדי ה', הם כהני ה', ומשרתי ה' המשרתים בקודש; לכן נבראו באותו טבע אלוקי של קדושה, עד כדי כך שמצא הקב"ה לצוות את ישראל במרכזו של ספר תורת כהנים: "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוקיכם"². קדושה היא מושג של מימד אלוקי: קדוש, מובדל, פרוש מכל הבדלה והקטנה.

* עריכה ראשונית של המאמר נעשתה על ידי נעם סאסי.

¹ שמות י"ט ו'.

² ויקרא י"ט ב'.

הקב"ה הוא מקור החיים, אין סוף, השלמות האין סופית, הטובה והברכה האין סופיים, "טוב ה' לכל"³ בלי שום הגבלה כלל.

לקראת מתן תורה, לקראת התבגרותם של ישראל ובואם למטרתם, הקב"ה מציין את יעודם – "ממלכת כהנים וגוי קדוש". במימד האלוקי אין ביטוי מתאים יותר לסגולת ולאוצר ישראל, מאשר גוי קדוש. כאשר ישראל עוסקים במצוות, הם מגלים את הקדושה של מעשה בראשית; על הפסוק "את האור כי טוב"⁴ אומר המדרש: זה הוא ספר ויקרא, המלא מצוות ודרכי גילוי של הקדושה הישראלית.⁵ אחר כך בא הקב"ה ומגלה לישראל "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוהיכם": זהו ציווי – "קדושים תהיו", אתם חייבים להיות קדושים, וזו גם המציאות – אכן "קדושים תהיו" כי אתם עם אלוהי, "כי קדוש אני ה' אלוהיכם". זהו פלא מדהים, שעם וציבור שלם של ילודי אישה מוגדר כקדוש, מסוגל ומוכרח לגלות את הקדושה, כלומר את קישורו לאינסוף, לשלמות האין סופית בעולם. זהו בהחלט סוד אלוהי, כיצד האין סוף מתגלה בבני אדם בחיות מוגבלת.

קדושת הזמנים

אכן, הקדושה מתגלה לא רק באדם מישראל, אלא מתגלה גם בקדושת הזמנים: "אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם במועדם"⁶. את הקשר המהותי בין קדושת ישראל וקדושת הזמנים, למדנו כבר באותה מצווה ראשונה שנצטוו ישראל במצרים: "אמר ר' יצחק, לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מ'החודש הזה לכם'..."⁷. ישראל מקדשים את הזמנים, בית הדין של ישראל קובע את תחולת הקדושה האלוקית בזמן, כפי מלמדת אותנו הגמרא בברכות: משמעות הברכה "מקדש ישראל והזמנים", היא שהקב"ה מקדש את ישראל וישראל מקדשים את הזמנים.⁸ הקב"ה הטביע טבע של קדושה בהווייתם של ישראל, המסוגלים להטביע חותמת של קדושה בזמנים ולקדש כל רגע ורגע בחיים.

³ תהלים קמ"ה ט'.

⁴ בראשית א' ג'.

⁵ בראשית רבה פרשה ג' אות ה'.

⁶ ויקרא כ"ג ב'.

⁷ תנחומא (מהד' בובר) בראשית אות י'.

⁸ ברכות מ"ט ע"א.

קדושת הארץ

בהמשך אנו מגיעים לקדושה מיוחדת, שהוזכרה עוד בפרשת "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם"⁹ – "ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הילולים לה"¹⁰: קדושת הפרות המתבטאת בעניין העורלה. לקראת סוף החומש, בפרשת בהר, אמנם לא מוזכרת המילה "קדוש" בהקשר זה, אך ישנן המילים המרוממות – "וידבר ה' אל משה בהר סיני כי תבוא אל הארץ... ושבחה הארץ שבת לה"¹¹: חז"ל מציינים שגם בשבת בראשית "שבת לה"¹² וגם בשבת הארץ נאמר "שבת לה"¹³, והדבר בא לציין שאותה מציאות שמתגלה בשבת בראשית מתגלה גם בשבת הארץ. מהי המציאות המיוחדת המתגלה בהן? בשבת בראשית מופיע בפעם הראשונה בתורה מושג הקדושה: "ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו"¹⁴. קדושה זו נבעה מכך ש"ויכל אלוקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה"¹⁵: מלאכת הארץ באה לשלמותה, והקב"ה שבת מכל מלאכתו שביתה אלוקית.

גם כאן, בשבת הארץ, רוצים לומר לנו שהשביתה שהקב"ה מצווה אותנו אף היא שבת לה: "דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם, כי תבואו אל הארץ... שש שנים תזרע כרמך... ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ, שבת לה"¹⁶. לכן צריך למצוא גם בשביתה זו את אותה קדושה של התגלמות שלמות מלאכת שמים וארץ. הברכה האלוקית שורה בשבת: "ויברך אלוקים את יום השביעי". ברכה זו מופיעה בקדושה, בחיות האלוקית ובנצח האלוקי. הלא קדושה זו היא נצח: "וכשם שאתה קיים לעולם, כך דברך קיימים לעולם"¹⁷. גם כאן, בשבת הארץ, מתגלה אותה ברכה אלוקית, על ידי הקדושה האלוקית.

אמנם, כאן אנחנו שומעים ביטוי מיוחד: "ושבתה הארץ שבת לה". ושבחה הארץ? והלא ישראל מצווים בשביתה זו! אכן, מיד מתייחס הכתוב גם לישראל, המצטווים במצוות לא תעשה: "...ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה, ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ...". – אולם הפרשה כולה נפתחת בביטוי "ושבתה הארץ", כביכול הארץ מצווה. באמת יש דעות של כמה מן הראשונים, הסוברים שיש מצוות שביתה

⁹ ויקרא י"ט כ"ג.

¹⁰ שם כ"ד.

¹¹ ויקרא כ"ה ב'.

¹² שמות כ' ט', דברים ה' י"ג.

¹³ ספרא בהר פרשה א' פרק א'.

¹⁴ בראשית ב' ג'.

¹⁵ שם ב'.

¹⁶ ויקרא כ"ה ב'–ד'.

¹⁷ מדרש תהילים קי"ט כ'.

מצידה של הארץ, אולם דעה זו לא נתקבלה להלכה, ורוב הראשונים מפרשים שמצוות השביתה מוטלת על ישראל העובדים בארץ. יש נפקא-מינה בדבר, כי אם הציווי מוטל על ישראל, אזי אם גוי עושה את המלאכה אין איסור מן התורה, אבל אם הציווי מוטל על הארץ, גם מלאכת גוי אסורה מן התורה; ואמנם כאמור איננו פוסקים כך, אך הביטוי הוא אומר משהו עמוק על קדושת הארץ: הארץ הזו איננה כארצות אחרות, היא איננה ארץ פסיבית, יש לה מהות רוחנית, צמיחה רוחנית, ולא רק צמיחה גשמית כמו שאר הארצות.

כך מלמד אותנו הרמב"ן בפירושו על הפסוק "ולא תקיא הארץ אתכם..."¹⁸: הארץ הקיאה את הגויים שהיו בה, כי הם טימאו את הארץ במעשיהם. כלומר, ארץ ישראל איננה פסיבית, היא איננה סובלת את אלו שמטמאים אותה. ביטוי עוד יותר נעלה לכך מופיע בפרשת בחקותי – "והשימותי אני את הארץ ושממו עליה אויבכם היושבים בה"¹⁹: הארץ לא תתן את פרותיה לעם אחר, הן את פרותיה הגשמיים וקל וחומר את פירותיה הרוחניים.

ראוי להזכיר כאן את דברי הב"ח על הטור, בעניין נוסח ברכת מעין שלוש, בה יש כמה דעות ביחס להזכרת פרותיה של א"י. הטור מביא את דברי ר"י מבעלי התוספות: "וכתב עוד, יש אומרים 'ונאכל מטובה ונשבע מטובה', ואין לאמרו, שאין לחמוד את הארץ בשביל פריה וטובה אלא לקיים מצוות התלויות בה"²⁰. על כך אומר הב"ח:

"...ונאכל מפריה ונשבע מטובה, ואין לאמרו: תימה, הלא קדושת הארץ הנשפעת בה – מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת, [ו]גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ... ועל כן ניחא שאנחנו מכניסין בברכה זו 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה', כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה, ונשבע מטובתה"

בארץ ישראל ישנה איזו ארציות עליונה. הקדושה של הארץ, הנשפעת משורש עליון, נשפעת גם בפירותיה היונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ, וכך אנו ניזונים מהשכינה. לכן גם אין פלא שא"י מצמיחה נבואה: "אין נבואה אלא בא"י. א"כ זו הקדושה הארצית המתגלה כאן, והקדושה הזו מתגלה תמיד אבל היא מתגלה במיוחד במצוותיה של א"י. כך מובא בספרי פרשת עקב, המובא גם ברמב"ן וברש"י על הפסוק "ושמתם את

¹⁸ ויקרא י"ח כ"ח. פירוש הרמב"ן – על פס' כ"ה.

¹⁹ ויקרא כ"ו ל"ב.

²⁰ טור או"ח סי' ר"ח.

דברי אלה על לבבכם"²¹, שגם המצוות שאינן תלויות בארץ אלא תלויות בגוף, כגון תפילין ומזוזה, כשאנו מקיימים אותן בארץ ישראל יש להן עדיפות גבוהה יותר מאשר אם אנו מקיימים אותן בחו"ל.

שמיטת הארץ

אותה ברכת קדושה שנאמרה על השבת במעשה בראשית – "ויברך אלוקים את יום השבעי ויקדש אותו", היא שמתגלה באופן מיוחד גם במצות השמיטה, שבת הארץ: "ושבתה הארץ שבת לה". לשם מה נועדה שבת בראשית, השבת של היום השביעי? במשך ימות החול לא קל לאדם מישראל לגלות את כל עוצמתה של קדושת הנשמה, ולרומם את הכוחות הרוחניים. כאשר האדם משועבד לימות החול, עניין החול מכביד על האדם ומחליש את אותה עוצמת קדושה שצריכה להתגלות בכל רגע מהחיים. התחרות וההתעסקות בעבודה ובמסחר, יכולות להסב לאדם פגמים במנוחת הנפש שלו – ולשם כך, מדי שבוע, באה עבודת השבת.

כך אומר זאת הרב קוק זצ"ל בהקדמתו "לשבת הארץ":

"טבע הנשמה הכללית של כנסת ישראל הוא אלוקיותה. לא בחירתה גרמה לה את יתרונה האלוקי, לא מצד מעשיה הפרטיים, לא בצדקתה וישר-לבבה באה אל מעלתה; תכונת גזעה, הגופני והרוחני עשתה לה את חילה ועוזה באלוקים... סגולת האומה, הטוב האלוקי הטבוע בקרבה... אין חיי החול יכולים להוציאה מן הכח אל הפועל. חיים אלה במהומתם המעשית התכופה, מסתירים הם את ההוד הרוחני של הנשמה האלוקית.... היחיד מתנער מחיי החול לפרקים קרובים – בכל שבת, ב"א שבת באה מנוחה", מתחלת הנפש להשתחרר מכבליה הקשים, "ביום הניח ה' לך מעצבך ומרגזך ומן העבודה הקשה אשר עובד בך", ומבקשת היא לה אז נתיבות עליונות, חפצים רוחניים, כפי טבע מקורה, "טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון, להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות"... יום קדוש אשר בו תתגלה נטִיַת האומה... ונעם אלוקי המתכנס לנקודה רוחנית של נשמה-יתרה, שרוי בלבו של כל יחיד מבניה.

...את אותה הפעולה שהשבת פועלת על כל יחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה. צורך מיוחד הוא לאומה זו, שהיצירה האלוקית נטועה בקרבה באופן בולט ונצחי, כי מזמן לזמן יתגלה בתוכה המאור האלוקי שלה בכל מלא זהרו, אשר לא ישביתוהו חיי החברה-של-חול עם העמל והדאגה, הזעף והתחרות אשר להם..."²²

²¹ דברים י"א י"ח.

²² שבת הארץ, מהד' מוסד הרב קוק עמ' ט"ז-י"ז.

אם כן, פעם בשבע שנים אנו עושים הפסקה מהשעבוד לעבודת האדמה. גם הצמחים הגשמיים המזינים את האדם זקוקים להתחדשות: "והייתה שבת הארץ לאכלה" – צמיחות אלוקיות צומחות, כדברי הב"ח דלעיל על קדושת הפרות הצומחים בארץ ישראל. בשני מקומות ב'אורות הקודש' מרחיב הרב קוק זצ"ל את הדיבור על על כך שכלל ישראל מיועד לזכות, אחת לשבע שנים, לצמיחות רוחניות עליונות שעבורן נועדה שנת השמיטה:

"העולם עומד לעלות ממעל למצב עבודת האדמה, בצורתה האמללה, שתואר קללה יש לה. הזריעה וכל עמלה, הזריה והניקוש שקדם לקצירה, כל אלו תוצאות של נפילה הן, מעקבות החטא, בזעת אפיק תאכל לחם. יעלה רוח האדם למעלה, ותענה הארץ לעומתו ברכה עליונה, ירעש כלבנון פרו, וגלוסקאות וכלי מילת מארץ יצמחו, ועבודת האדם גם המעשית תקח לה תואר עליון יותר. מעין עליה זו הוא אור המתגלה בשמיטה, בשבת הארץ, שנה של שביתה מכל עבודת הארץ, ודי לאדם בברכת האדמה, ממתת ד' עליה, וההתחרות האנושית חדלה, והלב מתעדן עד כדי הכרת אחות כל החיים כולם, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול"²³

"כל המחשבות הקדושות והדעות הנשגבות, צומחות הן על המרחב של השדה אשר ברכו ד'... ולפי רוב הקציר ככה תגדל ברכת הצמיחה, כי הארץ נתן לבני אדם, לעבדה ולשמרה... ויש דרגת השביעית, שאין הדברים נתקים ממקורם כלל להיות אצורים באוצר היחיד, אלא הכל נקלט בקליטה כללית של כלל האומה, כללות ישראל, וכללות הנשמה הכוללת, נשמתו של אדם הראשון... והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך לעבדך ולאמתך"²⁴

מה ענין שמיטה על הר סיני

ביטוי לרוממות הרוחנית העליונה של מצות השמיטה, אנו מוצאים בביטוי מיוחד של התורה: "וידבר ה' אל משה בהר סיני". חכמינו עומדים על השאלה, מדוע מוזכר כאן הר סיני – "מה עניין שמיטה להר סיני" – שהרי כל המצוות נאמרו בסיני. אלא, הם מלמדים אותנו, כשם שכל הכללים והפרטים של מצות שמיטה נאמרו בסיני, כך כל המצוות, פרטיהן וכלליהן, נאמרו בסיני²⁵. אולם תשובה זו אינה מספקת, שהרי את הכלל הזה שאמרו חז"ל היה אפשר לומר על כל אחת מן המצוות, וללמוד מכל מצווה אחרת ש"מה

²³ אורות הקודש חלק ב', מאמר חמישי (התעלות העולם) פרק ל"ג, עמ' תקס"ג.

²⁴ אורות הקודש חלק א', שער שני (הגיון הקודש) פרק ט"ז, עמ' ק"פ.

²⁵ ספרא בהר ריש פרשה א'.

היא נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולם נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני". מדוע אם כן בחרה התורה ללמד את כלל זה דווקא במצוות שמיטה?

בביטוי הנמצא כאן, "בהר סיני", אנחנו שומעים דבר מיוחד. אין זה רק ציון גאוגרפי, אלא רמיזה על הסגולה המיוחדת שיש בהר סיני. הרי הקב"ה בחר בהר סיני לתת עליו את התורה, והשרה בו קדושה מיוחדת. "ישראל שעמדו על הר סיני, פסקה זוהמתן. עובדי כוכבים שלא עמדו בהר סיני, לא פסקה זוהמתן"²⁶: עצם העמידה על הר סיני טיהרה את ישראל, לעומת הגויים שלא עמדו על ההר ולא פסקה מהם זוהמת הנחש. אותה מציאות של קדושה, המבליטה ומחייה את החיות האמיתית האלוקית המקיפה ביותר, היא הקדושה הנמצאת דווקא בארץ, בהר. ארציות זו – "בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ" – יש חדירה של חיות אלוקית לתוך מעבי האדמה, וכך הארץ מצמיחה קדושה ונבואה, ומקדשת את כל החיים. ראויה היא איפוא מצות השמיטה שהעוצמה הזאת של הקדושה האלוקית תתגלה דווקא בה.

זוהי גם משמעות הדגש של "בהר סיני": אנחנו מקבלים מן התורה שוב ושוב את ערכו של ההר. הקב"ה אמר לאברהם "לך לך... אל הארץ אשר אראך"²⁷, כלומר שיש צורך בכושר מיוחד של ראייה, ראייה של קדושה; לאחר מכן נאמר לאברהם בעקדה, "והעלהו שם לעולה על אחד ההרים"²⁸ – היינו, כאשר אנו מגיעים לשיא הנסיונות שחוה אברהם, אנו מגיעים אל ההר. לא רק "בארץ אשר אראך", אלא ממוקד יותר: בארץ הזו יש הר, יש פסגה, יש גובה רחוני. כך גם בשליחות ששלח יעקב את יוסף: "וישלחו מעמק חברון"²⁹. ידועה השאלה – והרי חברון נמצאת בהר נמצאת, לא בעמק?³⁰ התשובה היא שיש עומק לשליחות זו – אבל יש גם גובה, יש פסגה ורוממות: "וישלחו מעמק חברון" אשר נמצאת בהר. ושוב נאמר אצל אברהם אבינו, בסוף מעשה העקדה, "בהר ה' יראה"³¹ – הר ה', זוהי התגלות השכינה על הר הזה, שלא צויין שמו אלא רק נאמר בתחילת ההליכה "על אחד ההרים אשר אומר אליך".

²⁶ יבמות ק"ג ע"ב.

²⁷ בראשית י"ב א'.

²⁸ בראשית כ"ב ב'.

²⁹ בראשית ל"ז י"ד.

³⁰ ראה בראשית רבה פרשה פ"ד אות י"ג.

³¹ בראשית כ"ב י"ד.

אנחנו מוצאים שוב את ההר הזה בפרשת שלח, כשמשה שולח את המרגלים לתור את הארץ, ואומר להם:³² "ועלו זה בנגב ועליתם את ההר וראיתם את הארץ מה היא". זוהי גם אמירה ביחס להכרת קדושת א": עלו על ההר, ואז תזכו לראות את הארץ. ושוב אנו נפגשים בהר הזה כשמשה רבנו מתחנן להיכנס לארץ: "ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר, ה' אלוקים אתה החילות להראות את עבדך... אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן, ההר הטוב הזה והלבנון"³³: קדושת הארץ מתגלה בשיאה בהר הטוב. על פסוק זה מפורש בספרי: "ההר – זה ירושלים, והלבנון – זה בית המקדש, שמלבין עוונותיהם של ישראל". יש ערך מיוחד בהר, במציאות של הר, למן הר סיני ועד הר המוריה. חז"ל אומרים שה' לקח את הר המוריה ושתל אותו בהר סיני³⁴, וזהו ביטוי נוסף לקשר המיוחד בין הר "ההר הטוב הזה" – הר סיני – "והלבנון".

ומה יש בפסגתו של ההר הזה? זאת מגלים לנו חז"ל, על הפסוק "תשורי מראש אמנה":

"תשורי מראש אמנה: אמר רבי יוסטא, הר הוא, ושמו אמנה. עד אותו ההר – ארץ ישראל; ממנו ולהלן – חוץ לארץ. אמר רבי אלעזר ברבי יוסי, כשיגיעו הגליות לשם יהיו אומרים שירה, לכך נאמר תשורי מראש אמנה. דבר אחר, תשורי מראש אמנה – עתידין ישראל לומר שירה לעתיד לבוא, שנאמר: שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה"³⁵

ההבנה הפשוטה של המדרש היא ש"ראש אמנה", המסמן את גבולותיה של ארץ ישראל, הוא 'הר אמנה' אשר נמצא בלבנון. אולם בהבנה עמוקה יותר, אנו מוצאים כאן שסימנה של ארץ ישראל הוא הר של אמנה; ארץ ישראל היא כולה פסגה של אמנה, זהו הכוח המיוחד של ארץ ישראל, וכל אשר מגבול אמנה זו והלאה הוא בבחינת חוץ לארץ. אם כן, הביטוי לאמונה הוא ההר של ארץ ישראל: ההר של ירושלים, ההר של בית המקדש, ההר של הארץ כולה – בהר זה מסומלת עוצמת הקדושה וגובהה, כפי שהיא מתגלה בארץ דווקא. לכן נאמר "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמור, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם, ושבתה הארץ שבת לה"³⁶: זוהי פסגה של קדושה מיוחדת, המתגלה בשנת השמיטה, על ידי קדושת הארץ וקדושת פרותיה.

³² במדבר י"ג י"ז–י"ח.

³³ דברים כ"ג כ'.

³⁴ עיין ילקוט שמעוני ישעיהו רמז שצ"א.

³⁵ שמות רבה פרשה כ"ג אות ה', וראה שיר השירים רבה פרק ד' אות ב'.

נסיים את הדברים בפסוק מיוחד מדברי הנביא:

"הנה ימים באים נאום ה', ונגש חורש בקוצר ודורך ענבים במושך הזרע, והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה"³⁶

יש המפרשים שהמילים "וניגש חורש וקוצר" אינן מתייחסות לשתי תקופות שונות כפי שהיינו חושבים – תחילה תהליך של זריעה ועבודת האדמה, ורק לאחר מכן קצירת היבול והתוצאה – אלא "הנה ימים באים" מיד! הזרע זורע, החורש חורש, ומייד הקוצר קוצר: "מה מצינו בימות המשיח, ונגש חורש בקוצר וגו' – כך גמר זה מלקצור, מתחיל זה לבצור, גמר מלבצור, מתחיל זה לחרוש"³⁷. כך יהיה לעתיד לבוא בארץ, בחרישה והזריעה הרוחנית: אנחנו עמלים, ולעתיד לבוא נראה בפרות עמלנו, באותה שבת הארץ של ישוב הדעת והתעלות רוחנית כפי שראינו לעיל באורות הקודש. ויחד עם זאת, "ונטעתים על אדמתם ולא ינטשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' אלוקך"³⁸. זהו עניין שמיטה על הר סיני.

³⁶ עמוס ט' י"ג.

³⁷ מדרש איוב א' י"ד (בתוך קובץ בתי מדרשות ח"ב).

³⁸ עמוס ט' ט"ו.